

บทวิจารณ์หนังสือ “เมืองมีชีวิต การใช้พื้นที่สาธารณะ”

THE BOOK CRITICS OF LIFE BUILDINGS : USING PUBLIC SPACE BY JAN GAHL

บรรณาธิการ ดาวิซี บุญธรรม ผู้แปล ภคินทร์ เสนาจันทร์ รุ่งแสง

จัดพิมพ์โดย บริษัท ลายเส้น พับบลิชซิ่ง จำกัด ปี 2556

จรรูวรรณ ขำเพชร

JARUWAN KAMPETCH

การเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ว่ายากแล้ว แต่การเป็นมนุษย์ที่ได้อยู่ในถิ่นฐานบ้านเกิดที่จัดวางได้อย่างเหมาะสมตามสมควรแห่งชีวิตยิ่งเป็นสิ่งที่ยากมากกว่า จากหนังสือเรื่อง Life Between Buildings ที่เขียนโดย Jan Gehl (ญาน เกฮล์) ได้ตีพิมพ์ครั้งแรกในช่วงปี ค.ศ.1970 และได้นำมาแปลเป็นภาษาไทยโดย ภคินทร์ เสนาจันทร์ รุ่งแสง โดยมีสำนักพิมพ์ลายเส้น เป็นผู้ดำเนินการ ภายใต้ ดาวิซี บุญธรรม เป็นบรรณาธิการ

การกล่าวว่า “ชีวิตออกแบบได้” คงจะเป็นวลีที่เหมาะสมสำหรับการกล่าวถึงหนังสือเรื่อง Life between Buildings ที่แปลเป็นชื่อไทยว่า เมืองมีชีวิต การใช้พื้นที่สาธารณะ ที่ถูกแปลเป็นภาษาต่างๆ มากกว่า 22 ภาษาแล้ว ด้วยวัตถุประสงค์ของคนเขียน ญาน เกฮล์ ที่เป็นสถาปนิกและนักผังเมืองชาวเดนมาร์ก และเป็นศาสตราจารย์ทางสาขาวิชาการออกแบบชุมชนเมืองที่โรงเรียนสถาปัตยกรรมแห่ง Royal Danish Academy of Fine Arts เมืองโคเปนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก เขาเป็นผู้ริเริ่มและอยู่เบื้องหลังการพลิกโฉมเมืองใหญ่ๆ หลายเมืองให้ปรับปรุงพื้นที่สาธารณะและสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับผืนดิน โดยให้คำนึงว่าพื้นที่สาธารณะมีคุณค่าเชิงสังคมมิใช่มีเพียงค่าทางเศรษฐกิจ ตัวอย่างงานที่สำคัญของเขา เช่น การเปลี่ยนพื้นที่บริเวณ Time Square และ Broadway ของนิวยอร์กให้เป็นถนนคนเดินที่มีผู้คนมาปฏิสัมพันธ์กันผ่านการเดิน คุย คุย พบปะกันมากขึ้น ทำให้พื้นที่เดียวกันมีความหมายมากขึ้น

หนังสือเล่มนี้มิใช่หนังสือประกอบการเรียนเกี่ยวกับเมืองและผังเมือง หนังสือนี้มิใช่หนังสือที่เขียนได้เยี่ยมยอดโดยปรมาจารย์ทางผังเมือง หนังสือนี้มิใช่ถูกแปลออกมามากมายหลายภาษาเท่านั้น หนังสือเล่มนี้เป็นมากกว่าเหตุผล 3 ประการที่กล่าวมาข้างต้น หนังสือเล่มนี้มีจุดเด่นที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ที่อยู่ในพื้นที่ที่ถูกจัดวาง ฉะนั้นพื้นที่ที่ลงตัวจะเอื้อในทุกประเด็นของการใช้ชีวิต หนังสือเล่มนี้สำคัญสำหรับมนุษย์ทุกคนโดยเฉพาะที่อยู่ในเมือง พื้นที่เมืองจะเป็นตัวกำหนดวิถีวัฒนธรรมของมนุษย์ตั้งแต่เกิด-อยู่-เจ็บ-แก่-ตาย และสิ่งสำคัญคือพื้นที่ของโลกปัจจุบันได้แปรเปลี่ยนจาก

ชุมชนชนบทไปเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น การใช้ชีวิตที่นั่นวันเป็นเมืองมากขึ้นนั้นจึงควรอยู่ให้มีความสุขกาย สบายใจ มีสุนทรีย์ มีความงามร่วมในชีวิตโดยไม่ถูกตัดขาดจากความสุขสบายที่เมืองสร้างให้แม้อยู่ในชอกตึกหรือหลืบทางเท้าแห่งใดก็ตาม

หนังสือเล่มนี้จึงเป็นหนังสือที่พยายามอธิบายชีวิตวัฒนธรรมของคนในเมืองใหญ่ โดยสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่สาธารณะกับความต้องการใช้ของมนุษย์ ฉะนั้นการออกแบบหรือการสร้างพื้นที่ที่ดีๆ ให้สอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรม และพฤติกรรมของมนุษย์ จะมีส่วนช่วยเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติของคนในสังคมได้ หนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 4 บท ได้แก่ เมืองมีชีวิต : การใช้พื้นที่สาธารณะ / สิ่งจำเป็นเบื้องต้นในการวางผัง / รวมตัวหรือกระจาย : การวางผังเมืองและการวางผังบริเวณและบทสุดท้ายว่าด้วย ที่ว่างไว้เดิน ถิ่นที่ไว้อยู่ : การวางผังอย่างละเอียด การนำเสนอแต่ละบทมีความสมบูรณ์ในตัวเอง แต่ผู้อ่านควรติดตามอ่านให้ครบทุกบทเพราะเนื้อความในการร้อยเรียงเรื่องราว มีความต่อเนื่องให้เนื้อหาครบถ้วนยิ่งขึ้น

เมืองมีชีวิต : การใช้พื้นที่สาธารณะ เป็นการเปิดประเด็นในเรื่องพื้นที่ที่อธิบายวิถีชีวิตของผู้คนที่ต้องใช้ชีวิตแบบธรรมดาๆ อยู่บนถนนสายหนึ่งๆ ที่มีกลุ่มคนหลายกลุ่ม ทุกเพศทุกวัย ทำกิจกรรมแตกต่างกันได้ มีการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน โดยกิจกรรมที่กระทำในพื้นที่สาธารณะ มีกิจกรรมที่จำเป็น กิจกรรมทางเลือกและกิจกรรมเชิงสังคม โดยกิจกรรมแต่ละประเภทจะขึ้นอยู่กับพื้นที่ที่ถูกจัดวางต่างกัน เช่น พื้นที่กลางแจ้งจะเอื้อต่อกิจกรรมการเดินเล่น สูดอากาศ หรือกิจกรรมที่ดูผ่อนคลาย สบายๆ รื่นรมย์ เป็นกิจกรรมเชิงสังคมที่ผู้คนหลากหลายกลุ่มมาทำร่วมกันได้ เด็กๆ มาเล่นร่วมกัน ผู้ใหญ่พูดคุยสนทนาปราศรัยและยังส่งผลต่อกิจกรรม “ลุกโซ” ที่เชื่อมต่อกิจกรรมประเภทอื่นอีกอย่างน้อยสองประเภท นั่นหมายความว่ากิจกรรมเชิงสังคมจะเกิดขึ้นได้เพราะการใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันในการทำกิจกรรม

สิ่งจำเป็นเบื้องต้นในการวางผัง การวางผังเมืองที่สำคัญต้องเอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมทางกายภาพและกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะกลางแจ้ง กิจกรรมสำหรับชุมชน การออกแบบสถาปัตยกรรมต้องไม่ขัดขวางรูปแบบของกิจกรรมที่ต้องการให้เกิดได้ เช่น ฉนวน เกสล์ ยกตัวอย่างโครงการบ้านพักอาศัยแบบร่วมมือ (Cooperative housing) ของ ทิง การ์เด็น ที่สร้างในปี 1978 ว่าบ้านเช่า 80 หลังในกลุ่มอาคาร (building complex) วางผังให้โครงสร้างกายภาพก่อให้เกิดมิติความสัมพันธ์ทางสังคม และให้ดำเนินไปอย่างควบคู่กัน ซึ่งแตกต่างจากการจัดสร้างบ้านของหน่วยงานราชการบางแห่ง ของบางประเทศ หรือบ้านจัดสรร ที่มุ่งสร้างเพื่อขายและให้ความสำคัญด้านโครงสร้างกายภาพเป็นหลัก จึงไม่ก่อให้เกิดชีวิตชุมชนอย่างที่คุณคนในชุมชนประสงค์ให้เกิด

รวมตัวหรือกระจาย : การวางผังเมืองและการวางผังบริเวณ การรวมตัวหรือกระจายการวางผังเมืองและการวางผังบริเวณล้วนส่งผลต่อกิจกรรมของเมือง การออกแบบของอาคารก็ต้องสอดคล้องกับมิติสัดส่วนของมนุษย์ เช่น การกำหนดว่าจะเดินทางจากจุดที่กำหนดไปอีกจุดที่ไกลสุดได้เท่าใด โดยการกระจายตัวหรือการรวมตัวของบ้านนั้น ดังเช่นกรุงเทพมหานครที่การเดินทางต้องใช้มอเตอร์ไซด์เพราะการกระจายตัวของอาคารหรือจุดขึ้นลงรถสาธารณะไม่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์อาคารหรือพื้นที่นั้น ในหนังสือยกตัวอย่างในผังเมืองสเกลใหญ่ จะเห็นทั้งเหตุการณ์และผู้คนที่กระจายตัวอยู่ทั่วไป รวมทั้งการพึ่งพาการใช้รถยนต์เป็นพาหนะหลัก เมืองลักษณะเหล่านี้จึงเติบโตอย่างไร้ทิศทาง เมื่อมาถึงจุดอิ่มตัวก็จะสร้างปัญหาในที่สุด ในทางตรงกันข้ามเมืองที่รวมทั้งเหตุการณ์และผู้คนไว้อย่างคงเส้นคงวาในแบบแผนที่ชัดเจน เช่น เมืองเก่าในยุโรปหลายเมืองที่มีถนนและจัตุรัส เป็นองค์ประกอบหลัก กลายเป็นหลักของแนวคิดในการออกแบบเมืองใหม่ๆ

ที่ว่างไว้เดิน ถิ่นที่ไว้อยู่ : การวางผังอย่างละเอียด การสร้างพื้นที่ต้องสามารถทำให้ผู้คนมารวมกัน ใช้เวลาร่วมกัน เอื้อต่อการมีส่วนร่วม ดังเช่นการเปิดพื้นที่ให้กิจกรรมพื้นฐาน เช่น การเล่น การเดิน ในสภาพแวดล้อมกลางแจ้ง เด็ก ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุจะมาทำกิจกรรมตามความสนใจของตน พื้นที่แห่งการเดินจะต้องเป็นพื้นที่ว่าง เดินได้อย่างอิสระ ไม่ถูกรบกวนไม่ต้องถูกบังคับและไม่ต้องหลบหลีกให้วุ่นวาย การกำหนดพื้นที่ในการเดินจะต้องมีอย่างเพียงพอและให้อุดมไป

ด้วยประสบการณ์ที่จะได้สัมผัส แม้แต่ละบุคคลจะมีความแตกต่างกันในการใช้พื้นที่หรือการใช้ในแต่ละเวลาก็ตาม ตัวอย่างเช่น ในจัตุรัสเมืองไอโอแอนนินา (Ioannina) เมืองทางเหนือของประเทศกรีซ ที่ยามบ่ายจะมีคนออกมาเดินเล่นแต่ยังไม่มาก ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อแม่ มากับลูกๆ และผู้สูงอายุ ที่มาเดินขึ้นลงจัตุรัส แต่เวลาเย็นถึงมืดค่ำ ผู้คนทยอยมาเพิ่มมากขึ้น เด็กๆ ค่อยหายไปก่อน ผู้สูงอายุค่อยหายไปตาม เมื่อเริ่มดึกกลายเป็นผู้ใหญ่ ในวัยกลางคน และค่อยๆ ถอยตัวออกจากจัตุรัส เวลาที่ผู้คนจะจ่อแจ่มากที่สุดแต่จะกลายเป็นคนวัยหนุ่มสาวที่ยังเดินเตร็ดเตร่ไปมาท่ามกลางฝูงชน

ความต้องการของคนบางประเภทอาจต้องการพื้นที่เฉพาะ เช่น ถนนสไตรท์ (Strøget) ในเมืองโคเปนเฮเกน ที่ต้องการพื้นที่สำหรับรถเข็นเด็กมากขึ้น จากเดิมที่เป็นเพียงถนนคนเดินเท้า แต่จำนวนของคนเดินถนนเพิ่มขึ้นในช่วงปีแรกเฉลี่ยร้อยละ 35 จำนวนของรถเข็นเด็กเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 400

แม้แต่การหยุดเพื่อพูดคุยกันก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในพื้นที่สาธารณะทั่วไป การหยุดเพื่อคุยกับใครสักคน บางครั้งเราไม่อาจกำหนดเวลาได้ว่าจะยาวนานสักเท่าใด หรือที่ที่หยุดคุยกันนั้นเหมาะสมที่สุดหรือไม่ ดังเช่น ตามขั้นบันได หรือหน้าประตูร้านค้าต่างๆ การพูดคุยกันนี้จึงต้องเป็นอิสระจากกรอบเวลาและสถานที่ด้วย เพราะการที่เราไม่หยุดคุยกับคนที่รู้จักคุ้นเคย จะยิ่งทำให้การปฏิสัมพันธ์ดำเนินต่อไปไม่ได้ การหยุดนั้นมักจะเป็นพื้นที่โล่งหรือลักษณะปรากฏการณ์ริมขอบ (edge effect) เช่นริมชายหาด ริมต้นไม้หรือมุมพื้นที่โล่งๆ กระทั่งมุมนั้นถูกจับจองเต็มแล้ว ผู้คนจึงจะเคลื่อนไปยังพื้นที่เปิดโล่งต่อไป โดยในหนังสือได้ยกตัวอย่างงานของคริสโตเฟอร์ อเล็กซานเดอร์ ในหนังสือเรื่อง A Pattern Language ที่สรุปถึงประสบการณ์ที่ได้รับจากปรากฏการณ์ริมขอบและจากพื้นที่ริมขอบในอาณาเขตพื้นที่สาธารณะไว้ว่า “ถ้าหากพื้นที่ริมขอบล้มเหลวเสียแล้ว พื้นที่ว่างทั้งผืนก็ไม่มีทิศทางมีชีวิตชีวาได้เลย” สำหรับกรุงเทพมหานครพื้นที่โล่งมักไม่ค่อยพบ เพราะถูกจับจองด้วยร้านค้า แผงลอยเต็มฟุตบาท แต่การทักทายของเรายังเกิดขึ้นได้โดยไม่ใช้เวลานานเพราะพื้นที่ไม่เอื้อ ฉะนั้นยังเป็นช่องว่างให้ความสัมพันธ์ของคนกรุงเทพต่างหรือขยายออกมากขึ้นจากการไม่มีพื้นที่ที่ถูกจัดวางได้อย่างเหมาะสม

การศึกษาเรื่องพื้นที่แม้ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ก็ได้ย่นการนำมาอธิบายพื้นที่ใหม่ๆ ได้อย่างไม่รู้สีกว่ามันเก่า โดยนักคิดที่นำแนวคิดมาใช้อธิบายพื้นที่ในนัยยะที่แตกต่างกันทั้ง Ian Burkitt, Michel de Certeau, David Clark, David Harvey, Henri Lefebvre, Doreen Massey หรือ การศึกษาเมืองที่สัมพันธ์กับผู้คนเช่น George Simmel, Louis Wirth เป็นต้น

ในหนังสือเล่มนี้จึงควรจะเป็นหนังสือที่ผู้เกี่ยวข้องกับพื้นที่เมือง (ที่ทุกที่จะกลายเป็นเมืองต่อไป) ในทุกสาขา ทั้งนักวัฒนธรรม นักวางแผน นักบริหาร นักพัฒนา ฯลฯ ควรพิจารณาไว้ในมิติของสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในเมืองที่ซับซ้อนมากขึ้น